

ПСИХОЛОГІЯ

Олег ЛОЗИНСЬКИЙ

ПСИХОІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті робиться спроба визначення деяких психоінформаційних чинників, що справляють вплив на формування політичної ідентичності громадян того чи іншого державного утворення – суб'єкта міжнародних відносин. З'ясовується, як впливає сформована ідентичність на ціннісні пріоритети, характер політичного мислення та поведінку як пересічних членів суспільства, так і її політичного керівництва, як це впливає на політичні позиції суб'єкта в міжнародному контексті. Аналіз охоплює методологічні засади структуралізму, ігрову концепцію культури Й. Гейзінги і концепцію К. Юнга.

Психолінгвістичне, ідеологічне, інформаційне забезпечення зовнішньополітичного впливу має особливе значення з огляду на правові зобов'язання суб'єкта влади діяти в межах несилкових принципів розв'язання міжнародних суперечностей. Спроби дослідження згаданого комплексу проблем у межах філософських, політологічних та психологічних підходів виявили складність створення цілісної інтерпретації проблеми, артикульованої М.Фуко: "...Мислити владу означає знати її пастки, прийоми, завдяки яким вона стає невидимою, анонімною, такою, щоб її неможливо було раціонально збагнути; ...“Я” суб'єкта влади, таким чином, поширюється завдяки сприйняттю волі його підлеглими. Це відбувається або на свідомому (матеріальні санкції, заохочення,

цікавленість), або на неусвідомлюваному рівні” [6, 34].

У контексті нашого дослідження політична гра розглядається як умова приховування суб'єктом влади особистісних інтересів. Психологічний підхід до вивчення політики схиляється до сумнівів, щодо здатностей особи стовідсотково дотримуватися засад прагматизму, керуватись такими “ідеями, що не лише прийнятні як об'єкти мислення... а й корисні у практичній життєвій боротьбі” [1, 40]. Слід визнати глибинне розуміння Йоганном Гейзінгою політичної містерії як ігрового семантичного дискурсу, в якому “розігрується щось таке, що перевищує безпосередні життєві потреби й надає діям певного смислу... сам факт, що гра має значущість, вказує: в самій природі гри присутнє щось нематеріальне” [1, 7]. Намагання вкласти у раціональні рамки політичну конкуренцію, політичні претензії можемо інтерпретувати як конструювання “наївної ідеологічної свідомості ... ідеологічної містифікації”, де автором закладено хибне розуміння власних передумов, власних дійсних обставин, дистанцію, розрив між так званою соціальною дійсністю і нашими уявленнями про неї” [4, 35]. Однак класична критика ідеології “знімання масок”, за Ж.Лаканом, образно нагадує жарт, що вже набув рис класичного: “чоловік, показуючи на жінку, вигукує: подивіться, яка ганьба, під одягом вона гола!” [10, 231]. Така аналітична настанова, зрозуміло, має сумнівну актуальність. Постструктуральний погляд на принципи функціонування ідеології визнає формулу: “Вони чудово усвідомлюють, чим займаються, однак попри все продовжують робити це. Цинічний розум вже не є наївним, він парадоксальним чином є просвітленою фальшивою свідомістю: чудово усвідомлюючи фальш, що за ідеологічними універсальями приховуються особисті інтереси, але зовсім не збирається відмовлятися від цих універсальій” [4, 36].

Констатується постідеологічна реальність, в якій не лише усвідомлюється ідеологічний міф, а й сприймаються усі рівні його функціонального впливу. Водночас така поінформованість не викликає заперечного реагування тієї сторони, для якої передбачено споживання цього “барокового” інтелектуального продукту. Новий дискурс породжує і нову форму комунікації, де ще одна міфотворчість суб'єкта влади долається виключно більш вправним

продукуванням міфологічної реальності. Колишні правила політичної гри, в яких “ідеологія – це... система, яка лише претендує на істинність, тобто є системою, яка не лише має за мету обман як такий, але обман, який бажає, аби його сприймали серйозно” [5, 37], такі правила відійшли у минуле. Сміхотворними стають спроби розвінчання або заперечування існуючих ідеологічних міфів, оскільки винятковою альтернативою до існуючих ідеологій стає генерування більш вишуканих світоглядних моделей, нав'язування іншого світоглядного порядку.

Йоган Гейзінга запропоновано концепцію, в рамках якої з'являється можливість аналізувати характер типових актів взаємодії політичних суб'єктів, як-от: довіра – підозрілість, співпраця – ворожість, уникання суперечностей – загострення суперечностей, азарт – апатія. Й.Гейзінга услід за К.Г.Юнгом висуває схоже запитання: “Таразд, але в чому все-таки “сіль” гри?.. Чому гравець, одержимий азартом, забуває про все на світі?.. Такої сили гри, такого захоплення нею не пояснити біологічним аналізом. Ї все ж саме в цій інтенсивності, у цій одержимості, у цій здатності доводити до нестями ховається сама суть гри, її одвічна якість... Великі, архетипні види людської діяльності від самого початку вже пройняті грою” [1, 11].

Нідерландський культуролог Й.Гейзінга, схоже як і К.Г.Юнг, Ж. Дюмезіль і, зрештою, як З.Фрейд, дійшов висновку, що людські пристрасті, так ще й так стабільно відтворювані впродовж тисячоліть, не вдається пояснити, розглядаючи людину як істоту, відособлену від історії та попередніх поколінь. Кожний із них дійшов до думки, що, коли піддавати аналізу не кількісні показники людського реагування (швидкість), а якісні параметри відгукування на ситуативний контекст, то людиною керують не лише раціональні аргументи, а великою мірою специфічні автономні психологічні структури. З.Фрейд їх назвав комплексами, К.Г.Юнг – архетипами, А.Маслоу – ієрархізованими мотивами, Ж.Дюмезіль – міфологічними функціями. Водночас здійснювалися спроби вивчення динамічної сторони прояву таких психологічних структур, зокрема: яким чином діє механізм їх мобілізації, які особливості перебігу та завершення їх впливу.

Неофройдиристи додають судження, що “фундаментальний рівень ідеології – це не той рівень, на якому дійсний стан речей постає в ілюзорному світлі, а рівень безсвідомої фантазійності, що структурує саму соціальну дійсність” [4, 40]. Це підготвує нас до висновку, що в дискурсі загального цинізму, “навіть якщо ми ні до чого не ставимось серйозно, навіть якщо ми зберігаємо іронічну дистанцію – все-таки ми перебуваємо під владою цієї фантазійності” [4, 40].

Роль політичної ідентичності суб'єкта дозволяє з'ясувати аналітичний рівень семантики політичної ідентичності, оскільки “ідентифікація у політичному маніпулюванні – це проблема управління ідеологічним життям суспільства” [7, 191]. Суб'єкти влади не існують позадискурсивно. Вони, попри власну волю, задіяні в ігрове коло. Навіть відмова чи вихід з гри отримує символічне навантаження, як ось: “самогубець”, “слабодухий”, “жертва”, “невдаха” і т.п. У самому факті поняттєвого озвучення дійових осіб слід вбачати ігрові ознаки – переодягання, перевтілювання, словесне творення образу. Політична дія може бути названа як “відвага” або “невваженість”, “ризик” або “блєф”, “справедливий вчинок” або “жорстокий вчинок”, “відплата” або “самосуд”. Назва політичної дії формує відповідне ставлення до неї її учасників.

Прояви активності суб'єкта влади також сприймаються не дискретно, а символічно; в уяві створюється можливий сценарій їх розвитку. При цьому виявлена суб'єктом влади активність отримує словесне означення. Розгортання сюжету його активності також вимагає постійної фіксації у поняттях.

Результатом дослідження, проведеного на базі лабораторії кафедри психології ЛНУ ім. Івана Франка, є систематизація не лише усталених перцептивних структур (стереотипи, архетипи) у системі “свій” – “чужий”, але виявлення також стійких моделей взаємовідносин між суб'єктами (“архетипні інтеракції”) [5, 107]. Нами запропонована гіпотеза: інтеракційні конструкти в системі “свій” – “чужий” мають архетипне походження; їх існування викликає появу ігрового мотиваційного дискурсу.

У термінах системного підходу, як відомо, поняття “свій”– “чужий” визначаються як “гомогенний”–“гетерогенний”. На *рис. №1* пропонується матриця архетипних інтеракцій, де **М, В** (*Мітра, Варуна*: Супер-Его), **І** (*Індра*: Его), **А** (*Ашвіни*: Ід) – символи рольових функцій, архетипні образи, як стійкі ідентифікаційні прототипажі.

Гомогенні та гетерогенні інтеракції

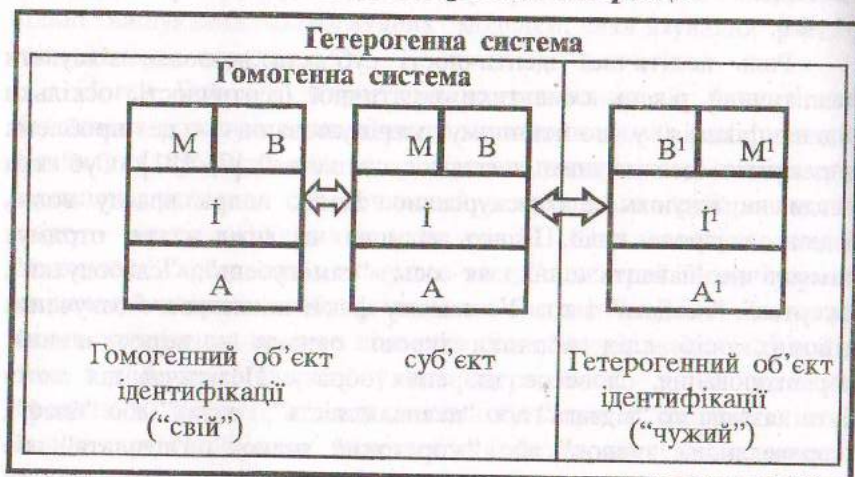

Рис. №1

Архетипні інтеракції – стійкі сценарії взаємодії суб'єктів як специфічні психологічні детермінанти мають тенденцію виявляти себе в умовах невизначеності – однієї з ознак гри (дефіцит інформації, часу, ресурсів для досягнення виграшу), створюючи ілюзію автентичності та тотальної психологічної включеності у гру. Установка і архетипна “підказка” дає людині можливість зорієнтуватися у ситуації невизначеності і водночас робить передбачуваними її когнітивні та поведінкові схеми. “Де йдеться про правила гри, там неможливий ніякий скептицизм, бо той принцип, на якому вони збудовані, – це несхитна істина...” [1, 18]. Факт існування *архетипних сценаріїв* створює можливості для політичного планування, прогнозування, моделювання засобів психоінформаційного впливу.

Звернімо увагу на деякі фактори психоінформаційного впливу у становленні політичної ідентичності суб'єкта. Один із шляхів впливу на самототожність політичного конкурента полягає у фіксації його ціннісних орієнтацій виключно на рівні вітальних потреб (Іц) при одночасному витісненні зі сфери його свідомості та практики вищих мотивів, а зокрема – прагнень індивідуалізуватися та конкурувати (Его), а також мотивів стати суб'єктом політичного впливу (Супер-Его).

Ця мета досягається завдяки суттєвному впливу семантики певного виду ідеологічних, лінгвістичних конструкцій, поширено в соціумі певного комунікаційного стилю, нав'язуванні відповідних соціальних та історичних стереотипів. Прикладом є ідеологеми, які пропонуються як базові принципи для творення державницького світогляду: “Україна є “мостом” між Сходом і Заходом”; “Україна – житинця Європи”; “українська культура є прямо протилежною російській культурі”; “українська культура формувалася на шляху “із варяг у греки”; “українська культура виникає на шляхах обміну духовними цінностями і є від початку відкритою”, “український прагматизм – лагідний і дружлюбний”; “українські пращури прагматично виправдано вдавались до запрошення на княжий престол варяга”; “провидіння дарувало нам найкращі в світі землі” [8, 5].

Згідно з методологічним підходом Ж. Дюмезіля [3, 164], який базується на “трифункціональності” цінностей: *політичній* та *моральній цінності* (владний авторитет сили та сила авторитету, справедливості та милосердя); *цінності конкурентності* (змагання для ствердження власних інтересів); *вітальні цінності* (конформізм задля безпеки та задоволення вітальних потреб), неважко дійти висновку, що наведені ідеологеми здійснюють акцент на *вітальних* потребах. Відповідним чином творяться база для формування політичної ідентичності державного утворення і його мешканців не як суб'єктів, а як об'єктів геополітичних змагань. Завдяки психоінформаційним технологіям ЗМІ здійснюється систематична фіксація світоглядних установок “інформаційних сложивачів” з тим, щоб у соціумі отримали домінування стереотипи сприйняття, мислення та поведінки на базі архетипних інтеракцій типу: **A ⇨ M: інфантильна тривожність, вольовий ступор, втеча від**

відповідальності, безвідповідальна пасивність; $A \rightarrow V$: інфантильне захоплення, благоговіння перед авторитетом; $A \rightarrow I$: інфантильна боязнь, недовіра, пересторога; $A \rightarrow V'$: інфантильне оцінення, шок, жах; $A \rightarrow I'$: інфантильна ненависть із панічним жахом [7, 107].

Відповідним чином формується психоінформаційний дискурс політичної, культурної, релігійної сфери, де більшість громадян позбавлені можливостей віднайти автентичні об'єкти ідентифікації, чим унеможливленоється трансформування їх суб'єкта політики – квазібагатопартійність (в Україні більше 100 партій); неофіційна багатомовність із маргіналізованим статусом мови автохтонів; дублювання традиційних конфесій при абсолютній лібералізації нетрадиційних вірувань; у сфері культури – “зелене світло” деконструюючому постмодернізму та поп-культурі – принцип, на якому розвивається менталітет політичної периферії, “світового села”. Те саме спостерігається у сферах національної безпеки (без'ядерний статус) та міжнародних пріоритетів (зовнішньополітична багатовекторність).

Для порівняння зі сказаним слушною стане демонстрація засад національної безпеки Франції, де існує інший стиль політичної ідентичності і докорінно відмінні підходи до визначення власних геополітичних позицій: “...військова стратегія Франції базується на ядерному стримуванні і полягає у тому, щоб дивіденди від захоплення території Франції обернулись реальними втратами на території агресора, що співмірні із ресурсом Франції загалом. Ядерних озброєнь країни вистачає, щоб зруйнувати територію, рівну за площею території Франції і розташовану на відстані 4 тис. км. ...За об'ємом збитків Франція має можливість знищити 20% населення та 70% економічного потенціалу ймовірного агресора” [9, 157]. Установки, що проявилися у риторичних інтонаціях наведеної доктрини, містять виразно відмінний політичний стиль і артикулюють семантично-ціннісні мотиви *конкурентності* (змагання для утвердження власних інтересів).

Прикладні аспекти функціонування політичної ідентичності пов'язані з визначенням механізмів фіксації політичної ідентичності, близьких за сутністю до процесів політичної соціалізації. Та у

даному контексті слухним є розгляд специфічного психологічного феномену – *provocation* – як форми поведінкового акту, що здатна виявити глибинну суб'єктивну ідентичність. Це поняття функціонує здебільшого у контексті юридичної та політичної психології і потребує всебічного вивчення. Провокація як явище – доволі поширений тип соціальної дії, що особливою гостротою набуває у сфері міжнародних відносин.

У перекладі з латинської мови термін *pro-voco* означає “*неначе запрошувати*”, викликати, спонукати, підкидати хмизу у вогонь, дратувати (*pro* – замість, *неначе*), (*voco* – кликати, закликати, кликати на допомогу, залучати, запрошувати, доводити до певного стану, звинувачувати у злочині, піддавати когось ризику, ставити когось у небезпечне становище); *pro-vocator*: той, що кидає виклик; гладіатор з особливими прийомами боротьби.

Соціальна система передбачає наявність трьох дійових осіб у процесі провокації: *суб'єкт* (той, що кидає виклик); *інший* (той, на кого скеровано виклик); *арбітр* (той, хто має зафіксувати новий тип ставлення як до суб'єкта, так і до іншого). Суб'єкт паралельно з текстом провокації оприлюднює символічний стимул (жест, натяк, інтонування), що явно або неявно вказує на приховану ідентичність іншого і ставить під сумнів автентичність “іміджу”, сформованого в уяві арбітра. Символічний стимул в обставинах обмежених ресурсів покликаний здійснити детонуючий вплив на психіку і своєю багатозначною відвертістю спонукає *іншого* виявити приховану ідентичність. Створений у такий спосіб ігровий контекст підготує до бурхливих емоційних форм реагування, психологічного стресу; частково або повністю локалізує свідоме, раціональне володіння собою; скеровує хід думок та поведінки іншого за алгоритмом, що визначається не рисами його популістського “іміджу”, а прихованою ідентичністю. В результаті з'являються передумови здійснення *іншим* невиважених вербальних та невербальних дій у присутності *арбітра* – специфічної соціальної ролі. Символічний стимул, у розумінні сумнівної пропозиції (прихованої загрози), інтерпретується як провокаційний виключно при наявності потенційних санкцій з боку *арбітра*. Іншими словами – зміни відносин *арбітра* та *іншого* в систему гетерогенності

(ворожості).

Слід розмежувати два поняття: обвинувачення (зокрема юридичне обвинувачення) і провокація. У першому випадку *суб'єкт* особисто оприлюднює компрометуючі факти, що дискредитують іншого (*dis-credit* – позбавлення довіри; знеславлення). Натомість у другому випадку такого виду інформацію отримують внаслідок провокаційного акту. Носієм та джерелом “знеславлення” тут є виключно поведінка *іншого*. *Арбітр* самостійно має можливість зафіксувати несподівані та неадекватні риси *іншого*, що виходять за звичні межі його “іміджу”. Тим часом *суб'єкт* здобуває шанс організувати власні ресурси так, щоб отримати політичну перевагу над конкурентом, протягом того часового відтинку, доки воля *іншого* перебуває під впливом афекту.

Наведений аналіз дає підстави дійти висновку, що поняття політичної ідентичності в дискурсі ігрової концепції культури Йогана Гейзінга займає ключову роль. Механізми її формування, фіксації та наслідки її виявлення визначають політичні позиції суб'єктів у їх конкурентних відносинах. Цей феномен однозначно засвідчує рівень психологічної зрілості і політичної майстерності сторін у конкретних актах взаємодії, а отже, – визначає їхні позиції в системі міжнародних відносин.

1. Гейзінга Йоган. Homo ludens. – К.: Основи, 1994. – 187 с.
2. Джеймс. Прагматизм. – К.: Основи, 2000. – 225 с.
3. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев. – Москва: Наука, 1986. – 235 с.
4. Жижек Славой. Возвышенный объект идеологии. – Москва: Наука, 1999. – 305 с.
5. Лозинський О.М. Політична аутичність: її вплив на формування державної політики щодо сім'ї та молоді // під ред. Максименка С. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Т. III, частина 4. – К.: Вид-во КІП, 2001. – 256 с.
6. Политические концепции XX века. – Москва: Наука, 1992. – 86 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Наукова думка, 1997. – 478 с.
8. Попович М. Геополітичний торг чи демократичний вибір? // День. – 2000. – № 73. – С. 4.
9. Розанов А.А., Шапаго А.В. Безопасность: подходы Запада. – Минск: Асвета, 1994. – 124 с.
10. J.Lacan. Le Seminaire VII – L'ethique de la psychoanalyse. Paris: Chachette, 1986. – 487 p.

Олег Лозинский. Психоинформационные аспекты функционирования политической идентичности субъекта международных отношений. В статье делается попытка определения некоторых психоинформационных факторов, которые влияют на формирование политической идентичности граждан того или иного государственного образования – субъекта международных отношений. Рассматривается, как влияет сформированная идентичность на ценностные приоритеты, характер политического мышления и поведения как рядовых членов общества, так и политического руководства, и как это отражается на политических позициях субъекта в международном контексте. Анализ охватывает методологические положения структурализма, игровую концепцию Й. Хейзинги и концепцию К. Юнга.

Oleh Lozynski. Aspects of psycho-information functionality of the subject political identity of the international affairs. In the article we made an attempt to define some psycho-informational factors, which influence the formation of the citizens' identification of this or that state formation – subject of international affairs and to define what consequences the formed identity of the subject on its political stands, namely in an international context entails. The analysis implements within the framework of methodological stands of structuralism, game conception of J.Huizingi and K.G.Yung's conception.